

DE ZOMER VAN 1945

WIM DANIËLS BIJ UITGEVERIJ THOMAS RAP

Komkomma

Mieters!

Groeten uit Brabant

Gnoeg is gnoeg

Spijkerbalsem

De taal achterna

Blits!

De tambour-maître

De taal van toen

Koken met taal

Houdoe!

Het dorp

Quarantaine

Wim Daniëls

De
zomer
van
1945

2020

THOMAS RAP
AMSTERDAM

Copyright © 2020 Wim Daniëls
Omslagontwerp bij Barbara
Omslagfoto MAI / Hollandse Hoogte
Vormgeving binnenwerk Aard Bakker
Druk Wilco, Zutphen
ISBN 978 94 004 0637 7
NUR 320

thomasrap.nl

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (FSC®) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

‘Vrijheid is het belangrijkste in de wereld. Vrijheid is het waard om opofferingen voor te doen, om er je baan voor te verliezen, om ervoor in de gevangenis te zitten. Ik ben liever een vrije pauper dan een rijke slaaf. Ik zou liever sterven in bittere armoede met mijn overtuigingen dan leven in weelde zonder zelfrespect.’

MARTIN LUTHER KING (1929-1968)

Inleiding

De zomer van 1945. Mijn moeder was zwanger. Niet als gevolg van een vrijage met een Engelse soldaat of een soldaat van een andere nationaliteit; nee, ze was gewoon bezwangerd door mijn vader. Dat neem ik tenminste aan. Mijn moeder was een kuise vrouw. Zij en mijn vader waren in 1942 getrouwd en vanuit twee belendende Zuidoost-Brabantse dorpen in Aarle-Rixtel komen wonen. Ze hadden al een kind, een zoon, geboren in het voorjaar van 1944.

Van het kind van wie mijn moeder in de zomer van 1945 zwanger was, beviel ze op 14 november. Het was opnieuw een jongen. Hij kreeg de naam Wim. Dat ikzelf negen jaar later diezelfde naam zou krijgen, wijst op een drama. Vijf weken na zijn geboorte stierf mijn broer Wim ‘aan de stuipen’, zoals mijn moeder me vaak heeft gezegd. Daarmee bedoelde ze een epileptische aanval. Mijn broer Wim, die het syndroom van Down had, werd begraven op het kerkhof van Aarle-Rixtel. Op het houten kruis stond de tekst: ‘Hier rust ons lieve Wimke’.

Het verdriet van mijn ouders was ongetwijfeld groot eind 1945, terwijl ze die zomer nog zo blij en optimistisch zullen

zijn geweest. Niet alleen vanwege hun tweede kind dat op komst was, maar beslist ook vanwege het einde van de oorlog, al hadden ze zelf in de oorlogsjaren geen groot leed gekend. Armoede wel, maar armoede – al moet ik het niet overdrijven – was niet nieuw voor hen. Ze kwamen beiden uit een gezinssituatie die al armoedig was vóór de oorlog.

Een groot deel van het zuiden van Nederland, ook Aarle-Rixtel, was in september 1944 bevrijd van de Duitse bezetter. Mijn ouders leefden in 1945 dus al geruime tijd in bevrijd gebied, waar veel geallieerde soldaten zich voorbereidden op de bevrijding van de rest van het land, die onverwacht grote vertraging had opgelopen door de verloren Slag bij Arnhem in september 1944.

Iemand uit het dorp was na de bevrijding van Aarle-Rixtel aan mijn ouders komen vragen of ze een tijdje onderdak konden bieden aan Engelse soldaten, waarop mijn moeder schijnt te hebben gezegd: ‘Breng er maar een stuk of tien.’ En die kwamen daadwerkelijk. Tien stuks. Ze sliepen op zolder. Een van hen is na de oorlog nog enkele jaren in de zomervakantie steeds een week écht komen logeren.

De nog niet bevrijde delen van Nederland werden pas geleidelijk bevrijd in de loop van 1945, nadat de mensen er eerst nog een vreselijke winter moesten zien te overleven, die niet voor niets de benaming ‘Hongerwinter’ heeft gekregen. Vooral in het westen van Nederland, in het bijzonder in de grote steden, was de nood hoog; daar stierven mensen de hongerdood.

Uiteindelijk geldt 5 mei 1945 als Bevrijdingsdag voor heel Nederland. Dat is wel een beetje raar, want op de Waddeneilanden hielden de Duitsers deels nog stand, of ze hielden zich

er schuil. Dat was vooral het geval op Schiermonnikoog, dat uiteindelijk pas op 11 juni 1945 als laatste stukje Nederland bevrijd zou worden, heel kort voordat de zomer van 1945 zou beginnen. Die zomer werd voor heel Nederland de eerste zomer na vijf jaar Duitse bezetting, al gold de vrijheid nog niet voor het hele Koninkrijk der Nederlanden, want Nederlands-Indië was nog tot ver in de zomer bezet door de Japanners.

Maar hoe was die eerste vrije zomer in Nederland? Hoe zag het leven eruit? Wat speelde er allemaal? Waar ging de aandacht naar uit? Wat gebeurde er in de dorpen en steden in de periode van 21 juni tot en met 20 september?

Mijn moeder – een hartelijke maar bezorgde vrouw – zal vanwege haar zwangerschap omzichtig haar werk hebben gedaan in het huurhuis aan de Lieshoutseweg in Aarle-Rixtel, waar ze woonde met mijn vader en mijn broer Rini. Voordat ze trouwde, was ze keukenmeisje geweest bij de fabrikantenfamilie Van Thiel in Helmond. Mijn vader ging dagelijks, zes dagen per week, naar zijn werk in Helmond bij de nv Nederlandsche Schroefboutenfabriek, later veelal kortweg de Nedschroef genoemd. Dat bedrijf was eigendom van een tak van de familie Van Thiel waarbij mijn moeder als keukenmeisje in dienst was. In een boek over de Nedschroef, uitgegeven bij het honderdjarig jubileum in 1994, is een brief opgenomen uit mei 1941 van de NSB, de Nationaal-Socialistische Beweging, die met de nazi's sympathiseerde. NSB-commandant Brohm schreef in de brief dat hem ter ore was gekomen dat meisjes die bij de Nedschroef op een bepaalde afdeling werkten onder het werk liederen zongen waarin NSB'ers 'landverraders' werden genoemd. Brohm verzocht beleefd doch dringend hiertegen afdoende maatregelen.

len te nemen, anders zou hij maatregelen zijnerzijds moeten nemen. Hij eindigde zijn brief met ‘Houzee’, de NSB-groet.

Of mijn vader in zijn werkplaats in de fabriek, de galvaniseerderij, stilletjes of luidkeels heeft meegezongen met de protestliederen van de meisjes, weet ik niet. Ik heb er nooit naar gevraagd. Ik wist het ook lange tijd niet, van die zingende meisjes, zoals ik lang veel niet heb geweten van de Tweede Wereldoorlog, vooral de details niet. En van de eerste vrije zomer, die van 1945, wist ik nog minder. Die onwetendheid is er wellicht bij meer mensen.

In dit boek probeer ik de zomer van 1945 tot leven te wekken, dag voor dag, op basis van kranten uit die tijd en materiaal dat later boven tafel is gekomen via boeken, onderzoeksverslagen, documentaires of anderszins. Het was in ieder geval een zomer in vrijheid, althans in Nederland, en daarbij hoorde zeker veel vreugde. Iemand die er als jong meisje bij was, schreef me erover: ‘Wekenlange straatfeesten en niemand die riep: Hé, naar bed jij!’

Maar verdriet en ellende waren er eveneens nog in overvloed. Ze botsten ook geregeld op elkaar: de vreugdekreten en de uitingen van smart. Dit boek getuigt van beide, waarbij ik me vooral heb laten leiden door een strofe uit een bevrijdingslied dat schrijver-journalist Kees Rijnsdorp (1894-1982) in de zomer van 1945 schreef:

Als ik een bevrijdingslied ga schrijven,
dan is mijn toon meer aarzelend dan gewis.
De ware vreugde wil niet recht beklijven:
ons oog is nog gewend aan duisternis;

er is zoveel dat nu komt bovendrijven
aan al te jong en onverwerkt gemis.

Een oorlog, met andere woorden, is nog niet voorbij als hij is afgelopen. Dat bleek maar al te goed in die zomer van 1945. Steeds meer kwam aan het licht wat zich in de oorlog allemaal had afgespeeld. Bij vrijheid zou je verwachten dat je vooral vooruitkijkt naar wat de mogelijkheden zijn en wat er komen kan. Maar in de zomer van 1945 was het nog vooral terugkijken, vol ongeloof meestal, over wat er allemaal was gebeurd en hoe het had kunnen gebeuren.

DONDERDAG 21 JUNI

De annonces

Ik heb de neiging om met het weer te beginnen. Wat voor weer was het, die eerste dag van de zomer van 1945? Was het warm of misschien juist koud voor de tijd van het jaar, scheen de zon, regende het?

Maar ik ga natuurlijk niet daadwerkelijk over het weer beginnen, omdat ik weet dat de familie van Ary van Ravens net te horen had gekregen dat Ary (zoon, vader, broer en zwager) op 8 april, dus tweeënhalve maand eerder, bij een geallieerde luchtaanval in Wenen om het leven was gekomen, 39 jaar oud. En dat ook de familie Klatten zojuist had gehoord dat Johan (vader, zoon, broer, schoonzoon, schoonbroer en oom) op 5 april in Hoffnungsthal, Noordrijn-Westfalen, in een veldhospitaal voor krijgsgevangenen, was overleden, 32 jaar oud. En dat verder de familie Van Tilborg er kort ervoor van op de hoogte was gebracht dat Arie (zoon, broer en verloofde) op 17 april in een gevangenis in Siegburg, ook Noordrijn-Westfalen, was overleden, 22 jaar oud.

Hun overlijdensberichten stonden op 21 juni 1945 in de Rotterdamse editie van dagblad *Het Vrije Volk*, ingeklemd

tussen een geboorteaankondiging, een aankondiging van een huwelijksjubileum, en tussen annonces over personeel dat gezocht werd, woonruimtes waarnaar men op zoek was, een verloren zilveren armband die men graag terug wilde hebben ('tegen beloning of sigaretten terug te bezorgen') en een weggelopen hondje – een Maltezer leeuwte, Teddy genaamd – dat eveneens tegen een beloning of sigaretten 'terug te bezorgen' was bij de eigenaar. Verder zocht iemand via een annonce in dezelfde rubriek een nette vriend, 'liefst muzikaal', en waren er advertenties van Rotterdamse bioscoopzalen, zoals Luxor en Victoria, waar de films *Pimpernel Smith* (met Francis Sullivan) en *Goldrush* (met Charlie Chaplin) draaiden; en Diergaarde Blijdorp uit Rotterdam had een advertentie geplaatst waarin stond dat tramlijn 3 iedereen op zondag tot vóór de poorten van de dierentuin bracht. Elders in dezelfde krant stond dat de oorlogsschade die in Diergaarde Blijdorp was aangericht, inmiddels was hersteld.

De als annonce opgenomen berichten over Ary van Ravens, Johan Klatten en Arie van Tilborg sprongen er slechts een klein beetje uit doordat de randen ervan iets zwarter waren afgedrukt dan bij de andere berichten het geval was. De bijna terloopse wijze waarop ze in de annocerubriek waren opgenomen, schrijnt nogal, al komt het nu wellicht wranger over dan destijds. *Het Vrije Volk* bestond op die 21e juni uit niet meer dan twee pagina's, de voorpagina en de achterkant. Meer papier was niet voorhanden. Waar anders hadden de annonces moeten staan?

In een andere krant stond op 21 juni 1945, eveneens in de annocerubriek en net zo terloops, een oproep van H. Bos uit

Enschede om inlichtingen over H. Ebbinge en G. Ebbinge, die in augustus 1944 van kamp Amersfoort naar Duitsland waren ‘getransporteerd’ en van wie sindsdien niets meer was vernomen. Wie wist er iets?

De annoncerubrieken van alle kranten van die dag – en van de rest van de zomer van 1945 – zijn een goede weergave van de situatie in Nederland in die tijd. Nieuw leven diende zich aan, dagelijkse beslommeringen hielden mensen bezig, het uitgaansleven kwam op gang, maar er was dus tegelijkertijd en indringend het grote verdriet van families die te horen hadden gekregen dat een familielid overleden was en er waren de bange vermoedens van mensen die nog geen zekerheid hadden over het lot van hun naasten. Die bange vermoedens zouden zeker voor de weinige joodse mensen die er na de oorlog nog over waren in Nederland, bevestigd worden. Slechts een klein aantal joden overleefde de Duitse gruwelkampen waar ze naartoe waren gejaagd.

Er was zo kort na de bevrijding natuurlijk ook veel werk aan de winkel. Wat vernield was, moest hersteld worden: huizen, bruggen, fabrieken. Er moest voor voldoende voedsel gezorgd worden, en ook voor hout en kolen om de huizen te verwarmen en om te kunnen koken. Het onderwijs diende een herstart te maken en oorlogsmisdadigers moesten berecht of eerst nog opgepakt worden. Er was enorm veel te doen. Tijd om te genieten van de vrijheid was er lang niet voor iedereen.

Velen vonden trouwens dat de situatie er niet naar was om uitbundig de vrijheid te vieren. *Het Friesch Dagblad* van 21 juni 1945 hief in dat verband de vinger wel heel nadrukkelijk:

Na den vorigen wereldoorlog ging er een golf van genot-zucht over de wereld. De jeugd stortte zich in een roes van vermaak. De dansvloer en het cabaret waren de heilige hallen voor een ontwortelde, verwilderde jeugd. Nu begint het weer. Het duurt nog even, en dan wordt er elken avond stroom beschikbaar gesteld, opdat de danszalen kunnen baden in licht, den halven nacht. En dan, tot drie uur in den morgen, dolen de paartjes rond, en zoeken de duister-nis van de parken. Een vloed van verwildering en ontucht dreigt een deel van onze jeugd weg te spoelen. Het is tijd, dat er ingegrepen wordt. Het is geen tijd voor festijnen. Elken dag komen er berichten binnen van mensen, die nooit terugkomen. In tal van gezinnen groeit de spanning, en rijpt langzamerhand tot droeve zekerheid. Het is nooit tijd voor bandeloosheid en nu allerminst. Laten de ouders streng toezien op hun kinderen. Laat de politie alle slapheid in dezen afschudden. Laten de autoriteiten hun plicht verstaan. Soberheid en eenvoud, tucht en arbeidzaamheid moeten ons volk kenmerken.

Dergelijke meningen zouden in de zomer van 1945 nog vaak geventileerd worden. Feestvieren terwijl er puingeruimd moest worden, dansen terwijl er berichten binnenkwamen over gesneuvelde landgenoten. Het is als schrijven over het weer terwijl er zoveel belangrijkers te melden valt.

In totaal vonden er rond de 250.000 Nederlanders de dood tijdens de Tweede Wereldoorlog. Onder hen zo'n 110.000 joodse Nederlanders. De meesten van hen werden vermoord in de concentratiekampen van de nazi's. Slechts zo'n vijfdui-

zend joodse Nederlanders overleefden de kampen.

Ook duizenden niet-joodse Nederlanders stierven in concentratiekampen of gevangenissen, onder wie meer dan tweehonderd Sinti en Roma. Naar schatting zijn in totaal, uit alle landen samen, ongeveer een half miljoen Sinti en Roma vermoord, vanuit racistische motieven, zoals ook voor de joodse mensen gold.

Onder de Nederlanders die in Duitsland moesten gaan werken vanwege de zogenoemde *Arbeitseinsatz* (hulp aan de Duitse industrie) vielen eveneens duizenden slachtoffers, veelal van uitputting en ellende. Verder fusilleerden de Duitsers zeker tweeduizend burgers in Nederland, de meesten vanwege hun werk voor het verzet. Zo'n zesduizend Nederlandse soldaten vonden de dood bij de verdediging van Nederland in mei 1940 en bij de bevrijdingsacties eind 1944, begin 1945. En dan kwamen er nog duizenden burgers om bij bombardementen op Nederland in mei 1940, onder wie negenhonderd Rotterdammers bij het Duitse bombardement op de stad op 14 mei van dat jaar, en velen bij de bombardementen en andere bevrijdingsacties van de geallieerden en de tegenacties van de Duitsers in de periode van september 1944 tot begin mei 1945. In de Hongerwinter van 1944-1945 stierven in Nederland zeker twintigduizend mensen de hongerdood, terwijl er daarnaast veel mensen doodgingen door gebrek aan medicijnen.

In Nederlands-Indië (Indonesië) waren er in de Tweede Wereldoorlog ook veel oorlogsslachtoffers. Daar was het barbaarse optreden van de Japanse bezetter verantwoordelijk voor. Onder de Indonesiërs zelf – militairen en burgers – vielen zeker drie miljoen doden. Van de Nederlanders die inder-

tijd in Nederlands-Indië woonden of er tijdelijk verbleven, overleefden zo'n vijftigduizend mensen de Japanse bezetting niet.

In totaal kostte de Tweede Wereldoorlog aan plusminus vijftig miljoen mensen het leven. Het is daarom niet raar dat we driekwart eeuw na het einde van de Tweede Wereldoorlog nog zoveel met die oorlog bezig zijn. Het was een verschrikking van de allerergste soort.

Zeker, er waren in Nederland aardig wat mensen die de oorlog tamelijk ongestoord doorkwamen. Maar hun min of meer gewone leventje was het bekende dunne vernislaagje dat het door en door verrotte hout eronder bedekte.

Historicus Rutger Bregman heeft het in zijn bestseller *De meeste mensen deugen* eveneens over een vernislaagje, maar dan om aan te geven dat de mens in wezen goed en vriendelijk is en dat het kwade slechts het deklaagje is dat juist het goede in de mens aan het zicht onttrekt. In de Tweede Wereldoorlog was het kwade een veelkoppig monster; enorm veel mensen deugden in die tijd niet. Ze waren moorddadig, barbaars, verraderlijk of ze dachten alleen aan hun eigen hachje en gaven niet thuis toen ze anderen in nood zagen verkeren. Dat het kwaad uiteindelijk toch verslagen werd, mag misschien als bewijs aangevoerd worden dat de meeste mensen wel degelijk deugen, maar het moest dus wel vijftig miljoen doden kosten. Bovendien, wie de gebeurtenissen in de Tweede Wereldoorlog goed onder de loep neemt, kan niet anders dan vaststellen dat het net zo goed heel anders had kunnen aflopen. Niet alleen de heldhaftige inzet van honderdduizenden soldaten en tal van verzetsstrijders, maar ook veel geluk en

toeval hebben een belangrijke rol gespeeld in het verloop van de strijd. Zelfs een plotselinge weersverandering was soms een beslissende factor bij het winnen of verliezen van cruciale gevechten.

We mogen echt van geluk spreken dat de zomer van 1945 na vijf jaar oorlog in Nederland weer een zomer in vrijheid was. En vooruit, nu kan het wel, denk ik: op de eerste dag van die zomer, een donderdag, was het heel zonnig weer, met niet minder dan 13,9 zonuren en een temperatuur die her en der in het land opliep tot bijna 29 graden. De wind was zwak tot matig. Ideaal weer om de zomer mee te beginnen, om de vrijheid te vieren, maar rotweer – al was elk weer dat geweest – voor wie familieleden, geliefden of wie dan ook te betreuren had.